

МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА В УКРАЇНСЬКИХ І ЗАРУБІЖНИХ АРХІВАХ

Немає потреби наголошувати на винятковому значенні якнайширшого використання архівних матеріалів, передусім при дослідженні у двох галузях мовознавчої україністики: історії мови (історичної граматики, історії літературної мови, історичної діалектології) та історії українського мовознавства.

Метою нашого повідомлення є: 1. загальний огляд важливіших публікацій нових джерельних матеріалів та досліджень на їх базі; 2. перегляд якоїсь частини матеріалів з мовознавчої україністики в українських та зарубіжних архівах; 3. зосередження широкої наукової громадськості на потребі пошуків досліджень архівних матеріалів.

Цим питанням приділялася певна увага як на Наддніпрянщині, так і на Наддністрянщині. Особливо плідною в цьому плані була діяльність НТШ, зокрема на початку ХХ ст. Особливого розмаху дослідження на підставі архівних джерел чи із залученням останніх набули в 1920-х роках — періоді небувалого загального ренесансу української культури (див. публікації в „Записках історично-філологічного відділу“ ВУАН, в журналі „Україна“ тощо).

У 30-х та 40-х роках в прокрустовому ложі сталінізму і народженого ним марризму у мовознавчій україністиці дослідження і взагалі використання архівних матеріалів практично припинилося. У цей час у Радянській Україні не опубліковано жодної писаної пам'ятки.

З 1950-х років помітно пошарвалося вивчення різних галузей українського мовознавства, у тому числі історії української мови, історичної діалектології та ономастики, що зумовило певний потяг і до архівних джерел (праці М. Худаша, Ф. Ткача, М. Станівського, О. Мацубай, С. Самійленка, У. Єдлінської, Ф. Непийводи, Р. Керсти, Р. Осташа та багатьох інших).

І. Писані пам'ятки

Протягом 1960—1980-х рр. значно збагатилася джерельна база мовознавчої україністики завдяки публікації пам'яток та праць, що лежали в рукописах. У 1960-х роках започатковано видання цінної серії „Пам'ятки української мови“. Досі вийшло майже півтора десятка книг, переважна більшість з них — це публікації писаних пам'яток різних жанрів: „Актова книга Житомирського міського уряду XVI ст.“ (К., 1965; підготував до видання М. Бойчук), „Вірші. Приповісти посполиті“ Климента Зіновіява (К., 1976; підготувала до видання

І. Чепіга), „Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст.“ (К., 1976; підготував до видання В. Передрієнко), „Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.“ (К., 1981; підготували до видання В. Німчук та ін.), „Ложвицька ратушна книга другої половини XVII ст.“ (підготували до видання О. Маштабей та ін.), „Приватні листи XVIII ст.“ (К., 1987; підготував до видання В. Передрієнко). Поza цією серією І. Керницький окремою книгою видав „Акти села Одрехови“ XVII ст. (К., 1970). Серед важливіших публікацій пам'яток післявоєнного періоду слід згадати й факсимільне видання „Граматики Слов'янської І. Ужєвича“ зі вступною статтею, перекладом на українську мову, примітками та покажчиком слів і граматичних форм Є. Кудрицького та І. Білодіда (К., 1970). У підготовці до друку публікації писаних пам'яток прикрим є те, що займаються цим майже виключно працівники академічних установ, а численний загін науковців вузів такою роботою, на жаль, через брак видавничих можливостей університетів, не кажучи вже про педінститути, майже не займається.

Із зарубіжних українців, що плідно працюють у цій галузі, слід назвати праці І. Панькевича¹, О. Горбача² та ін.

Безперечно, що джерельну базу досліджень з історії української мови і мовознавства краще потрібно й далі інтенсивно розширювати. Давно вже назріла потреба нарешті видати одну з найважливіших пам'яток української мови XVI ст.— Пересопницьке Євангеліє. Слід надрукувати й ряд інших важливих пам'яток, зокрема Кодекс Ганкенштайна XII—XIII ст., що зберігається в колишній придворній бібліотеці у Відні³, та ін.

Виятково важливе значення для дослідження історії української мови, історичної діалектології і взагалі історії культури мають публікації писаних пам'яток, у яких більш чи менш широко відбито риси місцевих говорів. У цьому плані на особливу увагу заслуговують рукописи XVI—XVIII ст. закарпатського походження, які розшукав у 1920-х роках Ю. Яворський (1873—1937) і які тепер зберігаються в Чеському національному музеї в Празі: Терелянський пролог XVI ст., Углянське учительне Євангеліє XVII ст., Толкування на Євангеліє XVIII ст., Торунський збірник XVI—XVII ст., Сокирницький збірник XVII ст., Углянський збірник „Ключ“ XVII ст.⁴, Ракошинський збірник XVII ст., які, як свідчать їх описи Ю. Яворського⁵, дають багатий матеріал для характеристики всіх рівнів закарпатських говорів. Важливими джерелами для української історичної діалектології є рукописні пам'ятки Опис конфіскованих маєтків деяких шляхтичів Земплінської жупи 1684 р., Протокол судової

¹ Див.: Панькевич І. Матеріали до історії мови південно-карпатських українців // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.— Пряшів, 1970.— Т. 4, кн. 2 та ін.

² Див.: Горбач О. Рукописна „Граматика словенская“ Івана Ужєвича з 1643 й 1645 років // Наукові записки Українського технологічно-господарського інституту.— Мюнхен, 1967.— Т. 14 (17).— С. 3—22 та ін.

³ Опис цього рукопису див.: Smal-Stocky J. Über den Inhalt des Codex Hankensteinianus//Sitzungsberichte der K.K.Akademie der Wissenschaften. B. 110.— Wien, 1886; Кисілевський К. Мовні особливості староукраїнських пам'яток XI—XIV ст. з підкресленням Кодексу Ганкенштайна // Кисілевський К. Українське мовознавство в останній добі.— Рим, 1973.— С. 13—65.

⁴ Опис мови цієї пам'ятки див.: Фекета І. І. Язык Углянского сборника „Ключ“ — закарпатского сборника XVII ст. //Sbornik Národního muzea v Praze. Rada C-Literární historie.— 1976.— Sv. 21, č. 1.— S. 23—54.

⁵ Див.: Яворський Ю. А. Новые рукописные находки в области старинной карпатской письменности XVI—XVIII веков.— Прага, 1931.

розправи на Маковицькому замку 1693 р., Конскрипції жителів сіл Земплинської жупи 1696 р. Урбар Гуменянських маєтків 1690 р. та ін., що зберігаються в Державному архіві в Будапешті.

Для виявлення нових українських писаних пам'яток, гадаємо, варто було б спеціально уважно обстежити архіви Перемишля в Польщі, монастирські бібліотеки та збірки старих книг у церквах Північної Румунії тощо.

II. Рукописні та інші дослідження

У Санкт-Петербурзькому відділенні АН Росії зберігається рукопис монографії Є. Перфецького „Особенности малорусских говоров Западного Подляшья (Седлецкая губерния). Диалектологические материалы“ (ф. 134, оп. 2, д. 62), що була підготовлена за дорученням О. Шахматова і датується десь 1912 р.⁶ Монографія Є. Перфецького становить собою передусім цінний матеріал, зібраний за „Программой для собиранія особенностей малорусских говоров“ К. Михальчука і А. Кримського. Увагу тут привертає, зокрема, досить великий розділ про наголос та значна кількість прикладених зв'язаних текстів. Ця монографія мала публікуватися в „Сборнике ОРЯС“ за 1918 р., але через складні перипетії часу, на жаль, так і залишилася в рукопису. До речі, О. Шахматов у 1913 р. цю монографію надсилав у Відень для користування І. Зілинському, коли той працював над підготовкою нарису української діалектології для енциклопедії „Український народ в его прошлом и настоящем“⁷.

Науковий співпрацівник бібліотеки Дебреценського університету в Угорщині Е. Ойтози серед стародруків та манускриптів, що раніше належали Маріяповчанському монастиреві, виявила ще один список граматики церковнослов'янської мови закарпатоукраїнської редакції другої половини XVIII ст. Арсенія Коцака, який (список)⁸, як це встановлено, ідентичний чи майже ідентичний зі списком, що зберігається в Мукачівському монастирі, а після секуляризації його бібліотеки — в Закарпатському краєзнавчому музеї, звідки він, на жаль, зник⁹. Маріяповчанський рукопис — важлива пам'ятка культури і цінне джерело для української діалектології. Невдовзі дослідження і публікація цього рукопису та списку граматики Арсенія Коцака, що зберігається у відділі стародруків та рукописів бібліотеки Ужгородського університету (№ 499), з'явиться друком.

Наприкінці 1970-х років у видавництві „Наукова думка“ уже був готовий набір монографії Ф. Жилка з історії української лінгвістичної географії. Через причини, які нічого спільного не мають з наукою, цей набір було розсіпано.

⁶ Див. лист Є. Перфецького до В. Ягича від 30 липня 1918 р. (Nacionalna i sveučilišna biblioteka, R 4610. Zagreb).

⁷ Див. лист І. Зілинського до О. Шахматова від 29 травня 1913 р. (Санкт-Петербургское отделение АН России, ф. 134, д. 3, № 571).

⁸ Див.: Ойтози Э. Книги кирилловской печати марияповчанских базилиан.— Дебрецен, 1982.— С. 127—128. Опис цієї пам'ятки див.: Дзєндзєлєвскій І. А., Ойтози Э. Маріяповчанський варіант граматики Арсенія Коцака 1772—1778 гг. // Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. XXX/2 за 1987.— Нови Сад, 1987.— С. 33—44; а також: Die Máriapócsér Fassung der kirchslawischen Grammatik der Arsenij Kocak aus den Jahren 1772—1778 // Zeitschrift für Slawistik.— 1989.— Bd. 34, Heft 1.— S. 97—109.

⁹ Опис цієї пам'ятки див.: П а н ь к е в и ч І. Словеноруська грамика Арсенія Коцака другої половини XVIII віка // Науковий збірник т-ва „Просвіта“ в Ужгороді.— Ужгород, 1927.— Т. 5.— С. 232—259.

Ф. Жилко, безперечно, визначний лінгвогеограф, основний автор теоретичних засад і концепції АУМ. Чи в архіві „Наукової думки“, чи в особистому архіві Ф. Жилка варто було б відшукати цю монографію і опублікувати.

Професор Карлового університету в Празі І. Зілінський залишив досить багатий особистий архів, частину якого в 1964 р. його син Орест передав авторові цих рядків. На підставі цих матеріалів з'явилася публікація „Прспект „Мовного атласу Галичини“ проф. І. М. Зілінського“¹⁰, разом з проф. М. Карасем видано книгу „*Studia nad dialektologią ukraińską i polską*“ (Краків, 1975). Архівні матеріали свідчать, що уже в 1912—1913 рр. І. Зілінський продуктивно займався розробкою проблем української лінгвістичної географії — укладав карту класифікації українських говорів, на якій нареччя та менші діалектні угруповання окреслювалися, вживаючи сучасну термінологію, пасмами ізголос. Отже, початки застосування лінгвогеографічного аспекту в українській застав не П. Бузук¹¹ та ін., а за сімнадцять років до того І. Зілінський.

Основна частина особистого архіву І. Зілінського зберігається в його внука Богдана Зілінського у Празі.

III. Рукописні словники та лексикографічні матеріали

У повоєнний час звернено увагу на рукописні словники та різні лексичні архівні матеріали. Так, В. Нілчук підготував до друку і видав „Словник української мови“ П. Білецького-Носенка (К., 1966), „Лексикон латинський“ Є. Славинецького, „Лексикон словено-латинський“ Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (К., 1973). Цей останній словник на підставі списку Паризької національної бібліотеки (Sl. n^o6) О. Горбач наприкінці 1950-х років опрацював і 1968 р. в Римі опублікував під назвою „Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Єпіфанія Славинецького“. У 1969 р. М. і Г. Карасі опублікували „*Dictionarium Sclavo-Polonicum*“ 1641 р. Маріяна з Ясліськ¹², а 1972 р. Д. Бучко — „Словарь малоросійського нареччя“ О. Павловського (А-Бякать)¹³. У 1982 р. видано „Матеріалы для словаря Малорусского наречья, собранные в Галиции и в Северо-восточной Венгрии Яковом Федоровичем Головацким...“, що є одним з найкращих українських діалектних словників¹⁴, а в 1979 р. — Українсько-польський фразеологічний словничок І. Вагилевича¹⁵.

З'явився ряд ширших чи вузких описів, розсипаних по різних архівах, рукописних словників, зокрема великого (1406 двошпальтових сторінок) латинсько-словенського словника І. Максимовича (?—1732), що зберігається в руко-

¹⁰ Див.: Prace Filologiczne.— Warszawa, 1971.— Т. 21.— S. 335—366.

¹¹ Див.: Бузук П. Діалектологічний нарис Полтавщини // Український діалектологічний збірник.— К., 1929.— Кн. 11.— С. 159—197.

¹² Див.: Karas M., Karasiowa A. Mariana z Jaslisk Dycjonarz slowiansko-polski z roku 1641/Dictionarium Sclavo-polonicum.— Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969.

¹³ Див.: Бучко Д. Г. „Словарь малоросійського нареччя“ О. Павловського // З історії української мови. До 150-річчя „Грамматики“ О. Павловського.— К., 1972.— С. 91—115.

¹⁴ Див.: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику.— Пряшів, 1982.— Т. 10.— С. 311—612.

¹⁵ Див.: Дзєндзелівський Й. О. Українсько-польський фразеологічний словник Івана Вагилевича // Studia z filologii polskiej i slowianskiej.— Warszawa, 1979.— Т. 18.— S. 177—184.

писному відділі Російської публічної бібліотеки¹⁶ імені М. Є. Салтикова-Щедрина у Санкт-Петербурзі, відомих найбільшого (перша редакція — 13 т., друга редакція — 18 т.) українсько-російського словника М. Руберовського (1845—1915?) (зберігається в Бібліотеці АН Росії у Санкт-Петербурзі)¹⁷, „Краткого малорусского словаря, составленного Дмитрием Запарой. Изюм. 1849“, „Словника бойківських говорів В. Давидяка“ та ін.¹⁸, „Словаря гуцульського, зібраного Мих[айлом] Мосорою“ (Інститут літературознавства НАН України в Києві, архів І. Франка)¹⁹, „Слов малороссийского наречия употребляемых в Полтавской губернии. Собраны в 1847 году“ М. Євстаф'єва²⁰, українсько-російського словника О. Бодяньського²¹ та ін.

Б. Галас на підставі рукописних словників, зокрема Г. Базилевича, М. Берлінського, І. Богданова, І. Вагилевича, Я. Грахова, М. Євстаф'єва, Д. Запарі, С. Краснобаштова, Ф. Ляликова, М. Шумко, С. Щедровського та ін., написав і у 1978 р. успішно захистив кандидатську дисертацію „Лексико-семантична система української мови першої половини XIX століття“²².

Значну наукову вартість, гадаємо, має недавно знайдений манускрипт „Приручний словарь полѣсько-словенский и народно руский, содержащъ въ себѣ вся реченія польская, словенская и народно руская. Издавъ Θεодоромъ Вѣтвицькимъ парохомъ Далецеви къ общему оупотребленію а ѿме (1849) году о[т] воплощенія Хр[ис]т[ос]ова“ (відділ рукописів та стародруків Львівської наукової бібліотеки, НД-276, раніше належав бібліотеці „Народного дому“). Автор Ф. Витвицький (1783—1862) — відомий ревнитель народної освіти і щедрий жертводавець на користь сиріт та вдов²³.

Пам'ятка являє собою саморобну книжку розміром 22х12 см, 334 листи списані з обох боків, тобто 667 с., з них 665 займає сам словник, а дві останні — короткий відгук Я. Головацького. Папір сіро-коричневий, оправа картонна. Передмови та зауважень про принципи побудови словника, його джерела тощо автор не подає. Почерк усіх трьох реєстрів один, взагалі досить чіткий, чорне чорнило помітно зблякло. На сторінці в середньому 30 рядків. Словникова стаття звичайно займає один рядок, проте часто трапляється, що в одному

¹⁶ Див.: Horbatsch O. Ivan Maksymovuč, ein verkannter ukrainischer Lexikograph des 18. Jahrhunderts und sein Wörterbuch // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the United States.— New York, 1960.— Vol. 8, N 1—2.— P. 95—114. Цей словник уже підготовлено до друку.

¹⁷ Див.: Пилинський М. М. Рукописний українсько-російський словник М. О. Руберовського // Мовознавство.— 1968.— № 1.— С. 69—70.

¹⁸ Див.: Пилинський М. М. Українські рукописні словникові матеріали в бібліотеках і архівах Ленінграда (повідомлення) // Лексикографічний бюлетень.— К., 1963.— Вип. 9.— С. 74—89.

¹⁹ Див.: Черняк В. С. Гуцульські говори за даними рукописних джерел // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доповідей і повідомлень.— Житомир, 1983.— С. 19—21.

²⁰ Див.: Галас Б. К. Рукописні українсько-російські словники першої половини XIX ст. // Мовознавство.— 1978.— № 5.— С. 69—76.

²¹ Див.: Галас Б. К. Рукописний українсько-руський словарь О. М. Бодяньського // Советское славяноведение.— 1979.— № 1.— С. 80—88.

²² Див. автореферат: Галас Б. К. Лексико-семантическая система украинского языка первой половины XIX века (на материале рукописных словарей).— Ужгород, 1978.

²³ Див. львівську газету „Зоря Галицька“ № 37 за 1850 р.; віденську газету „Вѣстникъ“, № 63 за 1854 р., №№ 81, 99 за 1855 р.; №№ 32, 36 за 1856 р.; львівську газету „Слово“, № 16 за 1861 р. та ін.

рядку подано дві, а місцями й три словникові статті, інколи словникова стаття займає два рядки.

Очевидно, що автор рукопису вважав його уже чистовиком, підготовленим до друку. Однак місцями трапляються виправлення літер, слів, перекреслення цілих словникових статей. У польських словах трапляються кириличні літери, а в церковнослов'янських та українських — польські. При написанні польських слів автор не завжди розрізняє *z* і *ż*, *a* і *ą*, *e* і *ę*, *l* і *ł*; не завжди позначає м'якість *ś*, *ć*, *ź*, *ń* тощо. Церковнослов'янські та українські реєстри передано кирилицею з використанням літер *ѣ*, *ѵ*, *ѧ*, *ѡ*, *Ѣ*, *ѣ*, *ѡ* тощо. У дво- і багатоскладових словах послідовно проставлено наголос. У словнику близько 24 тисяч словникових статей, однак в українському реєстрі відповідників значно більше, бо при одному польському слові дуже часто подається 2—4 українські. Церковнослов'янських відповідників у багатьох словникових статтях немає.

Джерелом польського реєстру переважно був польсько-німецький словник К. Мронговіуша²⁴, українські відповідники добиралися із живої розмовної мови. Польські реєстрові слова пояснюються українськими (та церковнослов'янськими) відповідниками, нерідко трапляються й описові пояснення. В усіх трьох реєстрах немає граматичної та стилістичної розробки слів, фразеологія представлена лише спорадично.

У польському та українському реєстрах чимало слів іншомовного походження, значну частину їх Ф. Витвицький в українській мові лексикографічно фіксує вперше. В українській частині словника чимало діалектної лексики південно-східних наддністрянських говорів. Ф. Витвицький, видно, був москвофілом, прибічником так званого язичія.

Словник Ф. Витвицького являє собою цікаву сторінку в історії і польської, і української лексикографії. Хронологічно це перший польсько-український словник, за сучасними мірками його можна віднести до словників середнього розміру. Словник Ф. Витвицького — цінне джерело історичної діалектології. Безперечно, що його найближчим часом варто опублікувати.

Думаю, варто було б виконати спеціальне дослідження про об'ємистий рукописний шеститомник великого формату „Матеріали до словаря руского“ Івана Лаврівського (1773—1843), над яким автор працював на початку XIX ст. (зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, шифр: НД-331).

Слід би опрацювати і опублікувати продовження (Комарь — Нять) добре відомого „Словаря малорусского наречия“ (частина А-3) О. Афанасьева-Чужбинського (СПб., 1855; передрук — 1892), що зберігається в Рукописному відділі Бібліотеки АН Росії в Санкт-Петербурзі (№ 32.12.6). У ньому, як і в надрукованій частині, досить широко представлені лексичні та інші особливості українських поліських і слобожанських говорів.

Польські україністи давно мають намір надрукувати словник гуцульських говорів Я. Янова, що зберігається у його особистому архіві.

Багаті матеріали для української історичної діалектології (лексикології та лексикографії) містять словнички та збірки слів, що зберігаються у фонді А. Петрушевича в рукописному відділі Бібліотеки АН Росії у Санкт-Петербурзі: „Малорусский словарь (латинской и кирилловской азбукой), разного рода заметки“ (№ 10), „Список областных малорусских слов в алфавитном порядке“

²⁴ Див.: [Mrongowiusz K. C.] Ausführliches polnisch-deutsches Wörterbuch. Kritisch bearb. von Christoph Cölestin Mrougovius.— Königsberg, 1835; 2-re вид.— 1837.

(№ 11), „Idioticon Ruthenicum. Список слов по-руски, по-польски и отчасти по-немецки“ (№ 28), „Список малороссийских слов с немецким и польским переводом“ (№ 29), „Словарь малороссийско-немецкий“ (№ 30), „Словарь малороссийских слов с немецким переводом“ ієрея В. Долинського з Коломиїщини (№ 36), „Пороги“ (№ 37), „Wyrazy używane w Rusino-górali w Sądeckim. Spisak słyn Beskidu“ (№ 38) та ін. У фонді А. Петрушевича під № 43 привертає увагу рукописний збірник прислів'їв Скоморовського „Русь Червона“.

У фонді І. Срезневського в Санкт-Петербурзькому відділенні АН Росії зберігається понад 40 рукописних словників та збірок слів, матеріали яких зібрані у 40—50 роках XIX ст. в колишніх Волинській, Чернігівській, Київській, Полтавській, Харківській, Катеринославській і Херсонській губерніях²⁵.

Як свідчать архівні матеріали, І. Вагилевич має непересічні заслуги і в історії української лексикографії. У його архіві, на жаль, розсипаному у різних місцях (Бібліотека АН Росії у Санкт-Петербурзі, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, Ossolineum — тепер у Вроцлаві в Польщі тощо), залишилося три рукописні словники: 1. „Словарь языка южно-русского“ 1834—1844 рр. Українсько-польсько-німецько-латинський словник, який І. Вагилевич укладає за взірцем відомого сербсько-латинсько-німецького словника В. Караджича (зберігається в рукописному відділі Бібліотеки АН Росії в Санкт-Петербурзі у фонді А. Петрушевича за № 23). 2. „Idyotykon“ 1843 р. Українсько-німецько-латинський словник, який окремим підрозділом уміщений в монографії автора „Rozprawy o języku południowo-ruskim“ (зберігається там само під № 22). 3. „Idyotykon“, що є варіантом другого словника (зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка під шифром: Ваг. 55/п 16). Вважаємо, що доцільно було б виконати спеціальне монографічне дослідження „І. Вагилевич як лексикограф“. Взагалі, лінгвістичну спадщину І. Вагилевича досліджено недостатньо.

Слід було б зайнятися розшуками словників, про завершення чи підготовку яких повідомлялося в пресі, зокрема німецько-українського словника Келестина Захаровича Скоморовського (1820—1866), якого на засіданні Галицько-руської мatici 1 (13) 1850 р. (так званому Другому соборі руських учених) ухвалено було видати друком²⁶. Його ж Словник української мови, який майже готовий був до друку²⁷; „Словарь малоруск[о]-польс[ький] ись фразеогією“ Йосипа Скоморовського (1815 — після 1891), який планувалося видати в п'яти томах²⁸ та ін. Є відомості, що М. Костомаров під час адміністративного заслання в Саратові (1849—1856) працював над словником української мови.

Заслужує на увагу дослідників фразеології та фольклористів велика збірка „Приказки та примовки“ Осипа Доброхольського, упорядкована 1898 р. на підставі власноручних записів на Східному Поділлі (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, відділ рукописів, шифр: НТШ-116).

²⁵ Див.: Пилинський М. М. Українські рукописні словникові матеріали.— С. 85.

²⁶ Див.: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, ф. 1, спр. 493, 76/147, арк. 2; Пачовський М. Келестин Скоморовський, забутий галицький поет // Січ. Альманах в пам'ять 40-их роковин оснований товариства „Січ“ у Відні.— Львів, 1908.— С. 195—202.

²⁷ Див.: Підмонастирський В. Келестин Скоморовський (Біографічна замітка) // Зоря.— 1886.— № 20.— С. 339.

²⁸ Див.: Шематизмъ всечестного клира греко-католической митрополитальной архидієцезии Львовской на рокъ 1891.— Львів, 1891.— С. 150; Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849.— Львів, 1909.— С. 416.

Як відомо, література про українські арго та жаргони взагалі порівняно скромна. В останні десятиліття цій проблематиці присвячено лише кілька статей автора цих рядків²⁹ та габілітаційна праця О. Горбача, з якої опубліковано досі окремі частини³⁰.

У відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка зберігається рукопис розвідки професора Кам'янецького українського державного університету К. Широцького „Бурсацький жаргон української мови на Поділля“ (12 с.) та картотека на чвертках листів учнівського зошита (шифр: НТШ-773 (I—II)). Кожна картка пронумерована: 1159 карток займає словник жаргонізмів, а 1161—1280 — зразки семінарського фольклору: загадки, жарти, скоромовки, „кунштжи“ для вивчення „гласів“, анекдоти, приказки тощо, зібрані на самому початку нашого століття в оточенні семінаристів Кам'янець-Подільської духовної семінарії, де в цей час навчався автор. За нашими спостереженнями, картотека переписувалася десь у 1900—1909 рр. Взагалі, видно, праця готувалася до друку.

Серед відомих українських збірок жаргонної лексики праця К. Широцького найдосконаліша. У розвідці, коротко спинившись на загальних зауваженнях про арго та жаргони, автор подає докладний аналіз етимологічного складу описуваного жаргону, зокрема виділяє церковнослов'янізми та лексеми, утворені за їх взірцем, полонізми, германізми, русизми, переймання з ідиши тощо. Помітний відсоток тут займають місцеві подільські діалектизми: брехунка „пук волося саме посеред потилиці“, кривундяча „кривий“, льотка „повія, блудодійниця“, урвитель „очайдух“, пагноті, як в Палінського злбдія (№ 1239) та ін.

І в словнику, і в зразках семінарського фольклору дуже багато сороміцьких слів. К. Широцький зауважує, що його збірка далеко не повна, „[...] чимало їй не можна було сюди вписати через крайню ступінь нецензурності“ (с. 2).

На думку К. Широцького, українські семінарські жаргони сягають „старих часів Київської Академії й тим самим охороняють де-які переживання тої пори“ (с. 10). Автор підсумовує: „[...] мова українських семінарій власне не нова. Почавшись в незнати колишню пору серед київських студентів-студеїв, вона хоч й втратила багато з свого первісного складу, але де-що й утримала, сповнивши свій пробіл новим словесним матеріалом. Сего ж матеріялу прибуває й досі й, значить, тепер стоїть ся мова в процесі складання; вона все таки розвиваєть ся, утрачаючи свої давніші елементи на користь елементів пізніших, підказаних сучасним життям“ (с. 11).

²⁹ Див.: Дзендзелівський Й. О. Арго нововижнівських кожухарів на Волині // *Studia Slavica*.— 1977.— Т. 23.— С. 289—333; його ж. Арго волинських лірників // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*.— 1977.— Т. 16 (1977).— S. 179—216; його ж. Про арго українських ремісників (колківське кравецьке арго на Волині) // *Збірник за філологію и лінгвістику*. XXIX/1.— Нови Сад, 1986.— С. 63—81 та ін.

³⁰ Див.: Horbatsch O. Argot in Ukraine // *Proceedings. NTŠ. Філологічна секція*. I.— New York; Paris, 1952.— S. 20—24; ejusd. Die ukrainischen podolischen Drehorgelspieler und ihr Argot // *Ibid.*— S. 25—27; його ж. Арго українських лірників // *Наукові записки українського вільного університету*.— Мюнхен, 1957.— Т. 1.— С. 7—44; його ж. Арго українських вояків // Там само.— 1963.— Т. 7.— С. 3—34; ejusd. Lexikale und Wortbildungselemente des ukrainische Argot // *Slawistische Studien zum V Internationalen Slawistenkongress in Sofia*.— Göttingen, 1963.— S. 261—280; його ж. Арго українських школярів і студентів // *Наукові записки Українського вільного університету*.— Мюнхен, 1966.— Т. 8.— С. 174—224; його ж. Арго слобожанських сліпців („невлів“) // *Науковий збірник Українського вільного університету. Symbolae in honorem G. J. Shevelov*.— Мюнхен, 1971.— С. 136—148 та ін.

Закінчує К. Широцький свою розвідку загальними увагами про семінарський фольклор, який породжувала гнітуча, аморальна атмосфера семінарії: „По них (зразках фольклору семінаристів.— Й. Д.) теж де-що видно, як ї над чим працює семінарський розум. Нікчемний і прибитий, він віддався на поталу глупству й срамоті, але ї тут дав де-що нового в історію ї сучасний склад цілої мови нашого великого українського народу. Краса наша тут запаскужена, але не нашими елементами, а чужими,— українські ж чинники тут чисті ї непорочні як непорочний ум і серце того молодця, що попадає раптом у семінарську неволю ї там деморалізується ї розпускається під впливом паскудних лекцій про „хлопібрику“, від нечистих мучителів, а не учителів ї, взагалі, від всього складу життя, яке в тій атмосфері не від нихі запанувало“ (с. 12).

Збірка українського аргю „Местный босяцкий и воровской лексикон“ зберігається ї у рукописному відділі Бібліотеки АН Росії в Санкт-Петербурзі, шифр: 45.12.175 (Нов.).

IV. Епістолярна спадщина

Епістолярна спадщина українських лінгвістів як джерело для підготовки історії українського мовознавства має особливе значення. Ці матеріали розсіяні в найрізноманітніших українських та зарубіжних архівах, особливо велика кількість їх зосереджена в Центральній науковій бібліотеці ім. В. Вернадського в Києві, Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, Центральному державному історичному архіві у Львові, Санкт-Петербурзькому відділенні АН Росії, Державному історичному музеї в Москві, в Національній та університетській бібліотеці в Загребі, в архівах Харкова, Чернівців, Дніпропетровська, Одеси, Кам'янець-Подільського, Відня, Праги, Кракова, Варшави та ін.

В історії україністики одним із найкращих прикладів опрацювання таких матеріалів можна було б назвати публікацію великого двотомника акад. К. Студинського „Кореспонденція Якова Головацького...“ з докладними вступними розвідками упорядника³¹. Взагалі ж епістолярній спадщині українських мовознавців у нас, на жаль, приділялося надто мало уваги. У 1962 р. у книзі „Олександр Опанасович Потебня. Ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження“ без будь-яких коментарів і з багатьма помилками та недоглядами опубліковано 12 листів О. Потебні до В. Ягича³². Останнім часом автор цих рядків надрукував листи К. Михальчука до О. Шахматова³³, П. Симоні³⁴, В. Ягича; П. Житецького³⁵, К. Михальчука³⁶, І. Панькевича³⁷ до В. Ягича. Перебуває в друку листування Я. Головацького, О. Огоновського, І. Верхратського,

³¹ Див.: Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— Львів, 1909; його ж. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— Львів, 1905.

³² Див.: Олександр Опанасович Потебня. Ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження.— К., 1962.— С. 78—90.

³³ Див.: Дзєндзелівський Й. О. Матеріали до історії української діалектології // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику.— Пряшів, 1985.— Т. 12.— С. 270—282.

³⁴ Див.: Там само.— С. 282—301.

³⁵ Див.: Dzendzeliv's'kyj J. O. Briefe von P. H. Žytec'kyj an Votroslav Jagić den Jahre 1878—1908//Zeitschrift für Slawistik.— 1979.— Bd. 24.— S. 699—710.

³⁶ Див.: Дзєндзелівський Й. О. Листування К. П. Михальчука з В. Ягичем // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej.— Warszawa, 1980.— Т. 19.— S. 265—277.

³⁷ Див.: Дзєндзелівський Й. О. Матеріали до історії...— С. 263—269.

М. Грунського та ін. з В. Ягичем. Оpubліковано листування І. Зілинського і О. Шахматова³⁸.

Взагалі добре відомо, яку важливу роль у розвитку українського мовознавства кінця ХІХ — початку ХХ ст., зокрема у підготовці кадрів та організації наукової роботи, відіграли видатні славісти академіки О. Шахматов — у Росії та В. Ягич — в Австро-Угорщині. Їхні особисті архіви містять численні матеріали з україністики. Тому, безперечно, дуже корисно було б на базі фонду 134 Санкт-Петербурзького відділення АН Росії окремим виданням підготувати листування українських учених з О. Шахматовим, а на підставі архіву В. Ягича в Загребі — аналогічне видання листів українських авторів до В. Ягича.

Принагідно зауважимо, що в архіві О. Шахматова (ф. 134, оп. 1, № 281) зберігаються ніким досі не проаналізовані, але варті окремої уваги конспективні записи циклу лекцій з української мови, які він читав у гуртку українознавства при Петербурзькому університеті в 1908 р. Зокрема для карпатологів певний інтерес можуть становити начерки, наскільки відомо, неопубліковані рецензії О. Шахматова на книгу О. Петрова „Пределы угорорусской речи в 1773 г. по официальным данным“ (СПб., 1911), що зберігається там само (ф. 134, оп. 1, № 394).

V. Персоналії

Українське мовознавство, як і інші галузі нашої культури, в 1930-х роках зазнало важких втрат: десятки українських мовознавців були або фізично знищені, або заслані у далекі східні чи північні райони СРСР. Серед них: Петро Бузук (1891—1943), Степан Василевський (1900—?), Всеволод Ганцов (1892—1979), Микола Гладкий (?—1937), Василь Дем'янчук (1897—?), Олексій Ізюмов (1893—1937), Михайло Йогансен (1895—1942), Агатагел Кримський (1871—1942), Євген Кротевич (1897—?), Олена Курило (1890—?), Нестор Малеча (1887—1979), А. М. Матієнко (?—?), Михайло Мироненко (1899—?), Андрій Ніковський (1885—1942), Кость Німчинов (1898—1937), Микола Перегінець (1897—1947), Євген Рудницький (?—?), Григорій Сабалдир (1883—?), Олексій Синявський (1887—1937), Сергій Смерчинський (1892—?), Леонтій Солодкий (?—?), Микола Сулима (1892—1937), Борис Ткаченко (1899—?) та багато інших. Деяко із репресованих на засланні чи після нього перекваліфікувався.

Важливий наш обов'язок — відшукати в найрізноманітніших архівах, у рідних та близьких якомога повніші відомості про їхнє життя, відповідно на тлі тогочасної епохи оцінити їхній друкований доробок, та праці, що залишилися в рукописах, і опублікувати про кожного з них докладні нариси, щоб у такий засіб встановити справедливість, повернути цих страждальців із забуття нашої історії, нашої науки. До речі, слід зауважити, що ряд праць цих невомнних трударів українського ренесансу 1920-х років варто було б перевидати, зокрема деякі праці О. Синявського, О. Курило, В. Ганцова тощо.

Йосип ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ

³⁸ Дзендзелівський Й. Листування Івана Зілинського і Олексія Шахматова // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — Львів, 1995. — Т. 229. — С. 457—485.